

ЈОВИЦА АЋИН

У БОЈИ ПРЕКРИВЕНОЈ ТАМОМ

За једну од прича, названу „Прича мога сина”, у мојој збирци *Мали еројски речник српског језика*, написано је да је у спомен Шарлоти Саломон. А онда се у целој причи Шарлота Саломон уопште изричито не спомиње. Тако, једва да има неког ко зна ко је заправо Шарлота, која мени много значи, мада се колебам шта ми она тачно значи. Та посвета је такорећи загонетка, иако упућује да је полицијски догађај о одсеченој руци, обливеној крвљу која је окоревала, и великој као нога, испраћен у „Причи мога сина”, можда живот, а можда позориште.

Шарлота, коју су родитељи, али и интимни пријатељи, претпостављам, скраћујући њено име, звали и Лота, благовремено је почела да саставља аутобиографију. Ко би се сетио да у својој двадесет четвртој години почне да ради на сопственој биографији? Лота се одлучила да то учини, а чини ми се да је осетила прилично јак нагон да прегне на тај подухват, за који ће, у његовој предигри, најавити да мора остати прекривен тамом. Живот јој је рекао да не одлаже свој рад, који ће, у ствари, бити једино њено дело, а у којем је хтела да види своје спасење. Нагињем ка томе да у свакој ствари видим мрак који нас вреба и зато ћу рећи да је она рад започела само дан касније не би стигла да оконча започето, без обзира што јој је преостала и хрпа недовршених призора на којима би радила или можда не би радила. Невероватно вишеструко биће од папира ипак је рођено. Па и она која га је створила, рођена је два месеца пре него што је природно очекивано њено рођење. Зато сам и рекао да је почела благовремено, мада нисам сигуран да је свој задатак и завршила онако како је желела. Требало је да претрчи кратку стазу, али да то буде што спорије, као да трчи маратон, и да у две године стане двадесет година. Не берите бригу због моје

несигурности, јер Лота је своју жељу испунила. Нанизала је зрна мака на конач и добили смо огрлицу.

Проблем са сваком аутобиографијом јесте у томе што нам је ускраћена могућност да је дотерамо до последњих тренутака свог живота. Ти тренуци су ваљда неизрециви. Смрт нам одузима прилику да их некако изнесемо на видело. У Лотином случају, из њених личних разлога, аутобиографија је била крик жртве који би да превари смрт.

Знамо да је Лота рођена 1917. године, 16. априла, у Берлину. Ипак, место рођења је погрешно. Рођена је у моме срцу. Рођена је у свачијем срцу. Тако ми срце поверава док се прибирам у гомили њених аутобиографских листова чији се редослед сам намеће и већина их је означена бројкама. Она их је разделила на предигру, са детињством, главни део, са љубављу, и поговор чији призори се одигравају у изгону. Представа почиње, завесе на позорници су размакнуте. Ту су наведена и имена главних ликова. Као да гледам у прави позоришни програм.

Станују у згради на углу, у берлинској четврти Шарлотенбург. Стан је на четвртом спрату.

Лота живи и са својом лутком Амелијом одевеном у цветну хаљиницу и плетени прслук. Њих две веома личе једна на другу. Обе су очешљане на раздјелак и коса им је свиленакаста. Док су се, под надзором дадиље, играле у оближњем парку, лутка одједном схвата да је већ довољно сазрела за самосталан живот и одлучује се да сама крене у свет. И њој је био довољан само корак и већ је нестала у свету, остављајући за собом расплакану Лоту. Прилази јој висок и мршав човек, крупних очију, топлог и пажљивог погледа, са ушима налик мишјим које беже од лобање. Показује Лоти како уме да мрда ушима, а очи су му црне, огромне, грозничаве. Лота не престаје да плаче. Онда јој странац објашњава да је њена лутка кренула у свет, да ју је он срео управо на улазу у парк, а лутка га је замолила да у њено име поздрави Лоту, као и да Лота не буде тужна што је лутка морала да оде без поздрава, пошто јој растанци тешко падају. Витки странац, који говори са чудним нагласком и држи руке прекрштене на грудима, преноси Лоти и да је лутка обећала да ће јој писати првом приликом, а то ће вероватно бити већ сутрадан. Странац ће бити поштар и лично ће Лоти уручити најављено луткино писмо. Сузе су престале да обливају девојчичине образе и она са уздањем у очима гледа у новопеченог поштара који је скупио рамена као да се смрзава у тај дан позног лета. Зима је очито у њему самом. Још већма је стиснуо руке уз груди.

Лота га је неверљиво погледала.

– Али зашто је отишла од мене – запитала је.

Странац је на трен био затечен тим природним питањем. – Па њена улога је да оде.

Кад је пут позове, мора да се одазове. Лутка је одрасла, а живот очекује од ње да нађе свој пут и да научи да живи без заштите. Можда и да нађе љубав.

– Па ја Амелију волим!

– Да, да, нема сумње, и она то веома добро зна. Али мора да нађе и другачију љубав, с којом може заједно да сања и да се заједно буди.

– И ми спавамо заједно – рекла је Лота и опет су јој наврле сузе.

– Постоји и другачије спавање. Уосталом, не познајем ни ја све њене разлоге, а она је обећала да ће ти писати о свему, значи и о томе. И ја сам, као и ти, дабоме, веома заинтересован да сазнам шта она има да саопшти.

Верујем да је странац у том парку барем још једаред, ако не и више пута, тако тешио девојчице чије су се лутке изгубиле, јер луткама је урођено својство да се губе у свету. Може бити и да је био у некој нарочитој пријатељској вези са свим луткама које су се звале Амелија и стало му је било да се о њима не мисли као о неверницама. То је, разумљиво, само моје нагађање, и кад год налетим на такав или сличан случај с лутком мучи ме жеља да проверим његову веродостојност.

Црни странац и Лота су се скоро свакодневно виђали у парку, и странац би тада вадио ново луткино писмо из џепа и читао га Лоти. Лутка је писала о својим необичним пустоловинама у далеком белом свету. Лота више није плакала и с радошћу је слушала о искушењима с којима се њена Амелија суочавала током својих лутања. У последњем, двадесет и неком писму, лутка је Лоти описивала како се заљубила и удала. Свадба је била неописиво весела. Потом се странац више није појављивао. Грло му се стезало и више није могао да говори, па ни да гута залогаше, и чак му је све теже било и да пије воду. О пиву је могао само да сања. Завршио је живот у санаторијуму. С ближњима је, у последњим данима, разговарао само путем исписивања речи на папирићима. На једном од тих папирића, онемоћао, у хропцу, сетио се и својих прошлогодишњих луткиних писама. Заветовао је Дору, с којом је живео у Берлину и која ће остати уз њега док он не буде издахнуо, да буду спаљена и да баш ништа што је икада у животу написао не остане за њим, јер ће свет свакако бити спокојнији без његових речи. Лота је тада навршила седам година и заборавила је и на своју лутку и на странца из парка, поштара луткиних писама. Те зиме,

прилично љуте, изгубила је неког важнијег од лутке која се, уосталом, лепо удала и престала да јој пише о свом сналажењу у свету.

Једног од тих зимских поподнева Лотина мајка Франциска, Франце, опрхвана суморним осећањем, пожелела је да прошета. Шетаће сама, али на улицу, из родитељске куће у којој се опоравља и где о њој брине нека немарна медицинска сестра, неће сићи степеништем. Излази краћим путем, кроз прозор. Није се ни огрнула капутом нити навукла чарапе и обула ципеле. Ништа на њој осим спаваћице. Довољан јој је био само корак и већ се, за секунду, нашла на плочнику. Осмогодишњој Лоти отац објашњава да јој је мајка умрла од грипе, као и да је мајчина лоза осетљива на ту врсту вируса. Срећом, каже јој он, Лота не треба да брине, јер је у њој и његова крв, имуна на клету грипу с мајчине стране. Не брине она, али искуство с луткиним писмима није сасвим ишчилело из њеног памћења, па се нада да ће јој и мајка тако писати и у писму подробно описати како изгледа небо. Буди се ноћу, и по десет пута одлази до прозора, уверена да ће тамо затећи анђела с мајчиним писмом, али анђела нема, нема ни писма. Нема ни анђела из парка, који јој је доносио и читао јој луткина писма.

Лота и отац настављају да живе. Преселили су се, замишљам, у други, подједнако простран стан, на првом спрату. Узимајући стан на првом спрату, да ли је отац хтео да Лота буде ближе тлу и не подлегне искушењу мајчине пречице за излазак у шетњу?

Постепено, из године у годину, пребродили су тугу. Лота се осећа донекле као главна очева пратиља. Заволела је цртање. Лотин отац, Алберт Кан, хирург, професор на Медицинском факултету, образован и сам из лекарске породице, поново се оженио, 1930, и довео је Лоти нову мајку, а и прекинуо је да се посвећује кћерки. Он је савестан лекар, изгара, и више је с пацијентима него код куће. А кад је код куће, воли сатима да седи у удобној великој фотељи. Погледајте га само, увек одевен под конац, прслук, кравата, веома проћелав, лоптасте главе, пуначких образа, а осмех му не силази са усана. Лота сад на њега гледа као на безобзирног оца. Маћеха се звала Паулинка Бимбам и била је оперска певачица, омиљени мецосопран на тадашњим светским позорницама. Ведро, одсечна и непосредна, није дуго требало да освоји пасторку, али ова временом осећа да је под маћехиним притиском. Осећа и да је љубоморна на маћеху, на пажњу коју њихови пробрани гости здушно поклањају маћехи. Паулинка је склона да управља онима који је окружују, а и сви су јој се радо повиновали. Поред ње је мало ко могао имати високо мишљење о себи. Свеједно како било, кад је Лота заувек одлазила из земље, у коферчићу, једином њеном

пртљагу, понеће и плочу са снимком маћехиног певања у улози Кармен. Паулинка ће, иначе, надживети све ликове из аутобиографије. Умреће тек у сто трећој години. С мужем је, пошто је Лота отпутовала на југ, планирала да оде у Америку и да се тамо састану са Лотом. Доспели су до Холандије и тамо били ухваћени, сва им имовина одузета и уништена, па и Лотина писма. Нашли су се у логору Вестерборк, на истоку земље, али су одатле некако успели да измакну и да се потом скривају. Били су међу реткима који су преживели. До смрти ће остати у Амстердаму.

Доктора Кана је, у Берлину, полиција ухапсила, 1938, интернирала у Заксенхаузен, мучила и напослетку поштедела и, поткрај године, пустила до даљњег. Паулинка је узбунила своје утицајне везе, покушавајући да ослободи мужа. Забрањено му је да предаје на факултету и почео је да ради као хирург у Јеврејској болници. Истовремено је, без оклевања, сместа, јануара следеће године, послао кћерку на неокупирани југ Француске, Гринвалдовима, родитељима њене мајке, Маријани и Лудвигу, који су таворили у Вилфраншу-на-Мору, у вили извесне Американке, у којој су прихватана избегличка деца из европских земаља. Нису становали у самој вили него у пратећој кућици, у дну врта. Ту је на краће време дом нашла и Лота, усред великог врта, а онда је, с јесени, с бабом и дедом, у аутобиографији названим баба Звечка и деда Звечка, невољно прешла у мали стан у Ници. Живели су у свакодневной кризи под ударом изгнаничког стреса и неизвесности да ли ће дочекати сутрашњи дан. Деда је стално звоцао кроз своју бујну седу браду. Кома би и било потаман у његовој кожи? Бабу је обузела дубока меланхолија. Једног септембарског јутра прокрала се у купатило, везала уже и протурила главу кроз омчу. Конопац јој се затегао око врата. У тај трен је ушла Лота. Из омче је избавила бабу, која је већ хроптала, и сместила је у постељу. Била је потресена. На то јој је и деда, у својој изгубљености, рекао ствари за које није знала. Говорио јој је о наследном „вирусу”, о лудилу и смрти.

Истрајна у томе да докрајчи оно што започне, *Grossmama* је убрзо успела у свом науму. Одустала је од омче. Пошла је за својим кћерима, кроз ваздух, у последњу шетњу. Тако је, уосталом, било и с њеном старијом кћерком. Ни Франциски није ишло из прве. Доза отрова коју је испила била је недовољна и повратили су је у живот. Психијатар је рекао да ствар код ње није забрињавајућа и да је у питању само пролазна сентиментална пометња, па не треба очекивати да ће Франце поновити тако „глупу ствар”. Ако је отров био глупа ствар, неколико дана затим испоставило се да је за њу прозор паметнији, а зацело поузданији као решење.

Лота је насликала мајку уочи кобног скока кроз прозор. Мајка је у постељи, у полулежећем положају, безвољна, тело јој је потпуно опуштено, у удовима никакве чврстине, и каже: „Не могу то више да поднесем, тако сам сама.” Доцније ће Лота и себе насликати у истом положају, у чамцу којим весла њена тајна љубав. Чамац је назван именом веслачеве веренице. Тај истоветан положај усамљене мајке и ћерке обузете осећањем, у исти мах, љубави и безнађа, требало би да нас подсети на Микеланђелову *Ноћ*, скулптуру којом је декорисана нова сакристија базилике Светог Лоренца у Фиренци.

Лота је одувек била стидљива и повучена. Ретко се отварао другима. Тешко је било пробити се до ње. То за руком није полазило ни Амадеусу Надничару, сиромашном учитељу певања, без редовних прихода, који је јефтино држао часове њеној маћехи. Барем је тако веровао док је Лоти речито излагао свој певачки поглед на свет. Амадеус није био свестан да се Лота, већ девојка у првом цвету, заљубила у њега, а често је каснио на договорена виђања с њом, извињавајући се: „Да, дете моје, било ми је немогуће раније да дођем.” Он јој је био прва љубав. Био јој је тајна љубав. За ту љубав ће Амадеус, који ће, уз Паулинку и доктора Кана, испратити Лоту на станици и тада је последњи пут видети, и који ће, дан пре него што би га полиција, по списку, покупила, из Берлина побећи у Лондон, сазнати тек деценијама касније, из Лотине аутобиографије. Био је позван, 1961, на први јавни приказ Лотиног дела. Открио је какву је улогу играо, и то у главној деоници аутобиографије, у којој се његова глава умножава и бива све већа. Могао је и да прочита речи, како их је Лота написала уз његове портрете. Говорио јој је, као да је Орфеј, да би, ако жели да разуме сопствену душу, најпре морала да зарони дубоко у себе пре него што сегне у висине, напоље. Да бисмо било шта снажно изразили, изнели на светлост, треба прво да уђемо у себе и свој прави глас ослободимо спољашњих ланаца. Као учитељ, био је заговорник неспутаног певања. Охрабривао је Лоту у њеном цртању, посебно кад је видео њен рани рад *Смрт и девојка*, надахнут Шубертовом музиком, желео је да јој помогне у њеним мукама. Ко би помислио, рекао јој је, држећи у рукама тај цртеж, да смрт може изгледати тако људски?

Погледај ту смрт, рекао је Лоти. „Није тачно да неки ужасни костур насрће на нас, и нема тог људског бића од крви и меса које се не би осмехнуло таквој смрти коју приказујеш.” Као младић тешко рањен у Првом светском рату, кад је био на ивици смрти, смислио је теорију како да се људи ослободе страха и да се окану уништавања. Требало их је загнури у најдубља осећања која може да се побуде једино кад су гурнути тик до смрти. Такве ствари је

Лота слушала од њега. Амадеус и она нису се виђали само у стану, где су, за клавиром, Паулинки држани часови, него и изван куће. Те сусрете Лота је доживљавала као љубавне састанке, који су, разуме се, протицали у вечитим разговорима о томе како спонтано, потерани смрћу, да прокријумчаримо из тамнице чисти и одважни глас уметности.

Кад умиremo, рекао јој је Венијамин, кога ће деда и она упознати на станици Сен-Шарл у Марсеју, док су се враћали кући, у Ницу, кад умиremo, рекао је, више немамо ни снаге, па ни воље, да било шта кажемо другима о свом животу и зато, ако нам је стало до тога, све што желимо да се зна о нама треба саопштити раније, заправо одмах, не остављати то за сутра. Некоме ће тај наш траг бити доказ да смо постојали упркос свима који би да трагове затру, и ту му лево око засветлуца иза стакла, обрва му се једва приметно подиже, као да је намигнуо смркнutoм пролазнику, покушавајући да га одобрвољи. У реду за карте тихо су разговарали са Венијамином, а то је било веома кратко, јер нису желели да у њих сувише зуре људи који су сумњичаво загледали путнике.

Деда и Лота су, јуна 1940, били интернирани и потом пуштени из привременог али пустошног логора у Пиринејима, јер је деда био старачки онемоћао, у стању апсолутне клонулости, и није му много недостајало да остави Лоту саму у свету. Неко из логорске управе је једноставно закључио да им је такав самртник сувишан. Лота се неочекивано сетила тамнопутог поштарара из свог детињства који јој је читао луткина писма. Био је попут црног дима који лелуја из оцака, помислила је. Емил Венијамин јој је, није схватала зашто, прилично личио на њега, иако је био крупнији, нездравно крупнији, тромији, с разбарушеном и проседом косом, густим веђама и строго поткресаним невеликим брковима налик очевим, с наочарима које су му повремено спадале на хрбат носа. Непрестано је брисао ознојено чело. Повремено је трзао раменима, као да се свом снагом суспреже да се не осврне. Заправо је личио на Надничара који је носио истоветне округле наочаре. Лота никад није сазнала каква је била Венијамина судбина после њиховог случајног познанства и јединог сусрета на марсејској станици којом су посвуда шестарили жандари и многи цивили који су испод ока и испод обода својих натучених шешира усредсређено осматрали путнике. Венијамин је, месец или два доцније, пошао пешке преко Пиринеја. У пограничном лучком месташцету зауставила га је шпанска полиција. Имала је наредбу из Мадрида да га врати преко границе, без обзира што га је у Лисабону чекала америчка виза. Кад је свануо сутрашњи дан, Венијамин је био мртав у соби коју је

био закупио на првом спрату хотела „Француска”. Јеврејин, који се наводно сам отровао, ипак је, упркос пореклу и последњем чину, сахрањен на католичком гробљу изнад мора, и то није била једина загонетка у погледу Венијаминове смрти. Морамо бити у недоумици и да ли је на том морском гробљу, на граници која дели земље, и дели копно од океана, уопште тачно идентификован Венијаминов гроб, јер је раскопан и место му је мењано. Где је заправо, то можда ни неколико околних чемпреса, високих двадесетак метара, не зна, ма колико били дуговечни. Како год било, овај гроб је прекривен хрпом белутака које још и данас полажу ожалошћени посетиоци.

Лота је од деде, пошто је спасла бабу из омче, сазнала како јој је умрла мајка. Тобожња смртоносна грипа била је заправо последица скока са трећег спрата на улични плочник. При томе мора да је у то време берлински плочник био окован ледом. Лота се у тај мах сетила како је први пут сазнала за своје име. Било је то на берлинском гробљу. На гробном камену њене тетке, млађе и вољене мајчине сестре, писало је, наиме, Лотино име, Шарлота. И тетка Шарлота се убила, рекао јој је деда. Кад је тетка скочила у језеро и удавила се, имала је осамнаест година, а Лота се родила четири године касније. Рекао јој је деда и за самоубиства још три жене из претходних нараштаја породице, међу којима је била и тетка њене мајке. Да ли је то било неизлечиво лудило које се преносило с колена на колена, захваљујући којем су жене изабирале добровољну смрт? Не само жене. Деда је поменуо и двојицу бабине браће. Понављао је да је свима у Лотиној породици по мајци суђено да се убију. *О, мили Боже*, написала је Лота доцније на једном од листова своје аутобиографије, *не дај да љолудим*. После пиринејског логора, који ју је дубоко коснуо, и сазнања како јој је мајка умрла, као и њена тетка, чије је име носила и то схватала као белег да је и сама намењена истој коби, па уз то малочас била сведок бабиног покушаја да се обеси, запитала се да ли да и она себи одузме живот. То јој се затим недељама вртело по мозгу. Дуго јој другачија могућност није падала на памет. Како побећи из те клопке ако из ње излаза нема? Коначно, могло би то бити најкасније с почетка 1940. године, на свој начин духовито предочила је себи: или да раскине са животом, ако већ тако мора бити, или да га претвори у нешто сумануто и нечувено. Избор није био велики. Лота је изабрала друго: сагледати свој живот као оперету, онако како нико до тада није учинио. Нико не може да исприча живот боље од онога чији је то живот. Да испричамо живот и да му се смејемо. Са свом својом могућном страшћу интензивно се бацила на састављање аутобиографије. Може она то, зарекла се, и то *Може* узела је

за своје презиме. Да ли је у аутобиографији, коју је назвала певанка-игранка, то био њен живот, или је то било позориште? На првом листу је насликала себе с леђа, дивног издуженог врата, како клечи на морској обали и слика. Не клечи него седи на подвијеним ногама. На леђима тог аутопортрета написала је, као да је у месо урезала слова: *Живој? или њозоришће?* Та њена двојница, на обали, држи лист који тек треба да буде осликан. У руци јој је четкица којом управо повлачи потез. Али лист је прозиран, готово да не постоји, и кроз њега видимо намрешкану површину плаветног мора, видимо и део девојчине бутине. Лист би могао бити урамљено стакло. Не, то је лист хартије. Ако видимо шта је иза њега, могло би бити и да девојка не пресликава неки део света него је сама слика већ свет, опипљив свет, који је ту као слика и друкчији не може бити осим као слика.

Лотина аутобиографија је по изгледу без премца, прожета фантазијом и богатством боја у деоници детињства, хумором, самоиронијом, нежношћу, тугом и сетом, у деоници љубави с грубље набациваном бојом, ковитлацом предела, сунца, мора, сунцокрета, зеленила и цветова у Вилфраншу и око Американкине виле „Испосница”, у прибегличкој деоници. Укратко, истинска *дегенерисана* уметност, како би рекли њени професори с гласовите берлинске Уметничке академије, на коју је била примљена као једини студент у оквиру једног и по процента дозвољеног за такве попут ње, и коју је похађала једва две године, па је напустила после Кристалне ноћи. Та ноћ, кад су поразбијани сви излози и прозори јеврејских радњи и кућа, утеривала је људима страх у кости. Многима који су били на мети клецале су ноге, слутећи да их сутрадан ништа добро не чека. Лота је одбила молбу свог професора, јединог који је држао до ње, да се врати и настави са учењем и да чак прими награду као најбоља на класи. Не, одбила је. Награда јој ионако не би могла бити уручена, не њој, нипошто њој. Ни по чему није била по моделу који је у том часу немилосрдно харао Немачком. Нису ли све њене личне трауме биле одблесак трауме која је обузела њену родну земљу? Сви остали немачки наставници са Академије прихватили су њено одбијање са олакшањем, понеки од њих, из господарске расе, и са уверењем да их Лота не заслужује.

Све важно што знамо данас о Лоти дугујемо њеној аутобиографији, у којој се она појављује под именом Шарлота Кан. То своје једино дело Лота је замислила као тотално. Биће сликано, а уз слике ће бити и писане речи, и биће, ту и тамо, с музичким упутствима. Безмало две године је, сваког дана, сваке ноћи, Лота радила на *Живој? или њозоришћу*, бескрајном низу аутобиографских

импресионистичких призора. Трајало је то од краја зиме или од раног пролећа 1940. до лета 1942. године. Биће то, написала је, опроштај с њеном родном земљом. Сви њени блиски, отац, мајка, Паулинка, деда, баба, њени пријатељи, налазе се на тим сликама, изведеним техником гваша, у различитим димензијама, али претежно величине велике свеске. За гваш је користила водене боје у које би умешала прах креде и затим растворено туткало или гумиарабику. Листови су од зрнастог папира као за аквареле. Сlike су са сушењем боја попримале сјај. Насликала је, исцртала и исписала 1325 листова. На понеком је искоришћена и полеђина за скицирање. Они потпуно исписани су поглавито од јефттинијег пауса. Уз седам стотина шездесет девет гвашева, остале су и стотине скица оловком које је тек требало претворити у слике. У том махнитом стварању свог животописа стигла је и да се уда за једног избеглицу, као што је била и сама.

После бабине смрти, *Grosspapa* је бивао све хистеричнији. Стално је јадиковао и у свом јаду се окомљивао на Лоту. Није више могла да издржи и одселила се. Продала је скуповени мајчин прстен. Неколико месеци је боравила у пансиону „Освит”, код Рта Светог Јована. Ту је сликала дан и ноћ. Једва да је и јела, једва да је и спавала. Док је сликала, све време је грготала и неразумљиво мрмљала. Лота је заправо певушила. Док је сликала, одједном би јој уши биле испуњене музиком која би јој обузела дух. Тада примећује да се та музика потпуно подудара са оним што покушава да сачини на папиру. У главу јој надолазе и речи, и оне јој навиру кроз грло. То су њене сопствене речи које се зглашавају са музиком. То распевано шапутање би трајало све док слика не би била готова. Често се догађало да је уз један ток речи искрсавао и други, као у дуету. Сваки лик који би насликала био је тако праћен својим гласом и својим речима.

Говорила је себи нешто у браду, а то нико није разаберао, причала је, по сећању, домаћица „Освита”. У то време мало је недостајало па да се поново нађе у логору, али овај пут без повратка. Изишао је проглас да се сви Јевреји пријаве у општинској управи. Немачки васпитана, Лота је дисциплиновано кренула у општину да буде регистрована. Али добро васпитање неће је заштити од тога да истог часа, док буде уписивана, буде и ухапшена. Били су припремљени и специјални аутобуси за одвоз хапшеника. Неки довитљиви и добродушни француски жандар, трудећи се да звучи оштро, рекао јој је да изиђе из аутобуса, а онда јој шапатам препоручио да оде кући. Тако ју је спасао.

Августа 1942. године Лота је завршила своју аутобиографску оперету. Уочљиво је да није урађена у истом стилу. Поткрај је

сликана брже, овлаштније, несумњиво због Лотине стрепње да неће стићи да је заврши. Предала ју је породичном пријатељу, лекару из Вилфранша, који је лечио њену бабу и који је и њу саветовао, кад се нашла у очајном стању после пиринејског логора и бабиног самоубиства, да продужи са сликањем. Може бити лековито, рекао је. Док му је у руке давала упаковане листове, нагласила је да је то цео њен живот и да га безбедно чува. Разговарали су француски и она је рекла: *C'est toute ma vie*.

Аутобиографија је посвећена Отилији Мур. Она је била власница виле „Испосница”. Родом из Немачке, била је удата за америчког официра и тако стекла америчко држављанство. Официр је умро. Она се тог августа спаковала и отпутовала у Америку. Повела је са собом и изванредан број деце из „Испоснице”. Четворо деце је остало, и Отилија је бригу о њима пренела на Лоту и Александра Наглера, који је избегао из Аустрије. Александров портрет је у аутобиографији. Уз њега пише да је он Отилијин пријатељ који је остао у вили кад је Отилија отишла, и да Лоти не пада на памет како да се према њему односи. На слици, капак на десном Александровом оку је спуштен до пола. Намигује, или је то неко урођено нервно оштећење.

Она обожава вилу, нарочито околни врт. Непрекидно шета по врту, уверена да ју је довршена аутобиографија избавила од неумитне пресуде о којој јој је говорио деда. Верујем да јесте тако, сачувала јој је живот.

Онако како га је насликала у аутобиографији, Александар изгледа као прилично слаб карактер, малтене мекушац и тешко да га је било могућно заволет. Ипак, после његовог првог портрета, она већ пише да све своје планове везује за њега. Почиње да му се поверава, постају пријатељи. Можда је и он охрабрује у њеном сликарству, и зацело је био заљубљен у њу, па се нипошто не огрешујмо о Александра. Његов портрет сведочи и да му се Лота свесрдно предала. Деда је, међутим, сумњао у њега, сматрао га је некултивисаним и жустро се противио тој Лотиној вези. Али, тих дана ће деда умрети, и Лота и Александар могу да се венчају. У први мах нису могли да добију дозволу власти за венчање. Све то видим у *Живоју или њозорицију*. Било је забрањено да се аријевац жени Јеврејком. Александар је имао фалсификоване аријевске личне документе, и то, по свему судећи, добро фалсификоване. Да би се венчао с Лотом, морао је да се одрекне свог лажног идентитета, што је и учинио у полицијској станици. Дао је као њихову сталну адресу „Испосницу”. Венчали су се истог дана. Планирали су да ускоро почну да се скривају, али она је била тако очарана лепотом врта да никако нису напуштали „Испосницу”. Такав врт и ја желим;

лепоту због које вреди умрети. Немачка команда је свим тамошњим агентима наложила систематску потрагу за Јеврејима и њихово експедитивно хапшење без изузетака. Александар је већ раније урадио паметну ствар кад је на налепницама пакета с Лотином аутобиографијом исписао име Отилије Мур, и тако пакете представио као Американкино власништво. Такво је могло остати нетакнуто. То је сачувало аутобиографију, као и Отилијина равнодушност, после рата, према том свом неочекиваном иметку. Зато је без опирања, 1947, допустила да га преузму Паулинка и доктор Кан и пренесу у Амстердам.

Животи или њозориције је, барем за мене, бременит обиљем призора чији је дух неодољив. Пред њима је тешко остати нехајан. Кад ми доживљај света падне, они га дижу. У ствари, обиље призора је толико да у овој краткој повести не можемо ни рећи шта све видимо и читамо, и какву све музику бисмо могли да чујемо. Ипак, на крају, аутобиографија, коју Лота не престаје да досликава, јасно показује да је и она сама у другом стању.

Лоту и њеног мужа најзад је неко од суседа с Француске ривијере пријавио. Пре или касније, то комшијско потказивање су могли да очекују. Врт око виле није био тако чаробан да би могао да их заштити. У архивима нема података о томе ко је био потказивач. Нисам за тим ни трагао. Предвече, око седам сати, 21. септембра 1943, испред „Испоснице” зауставио се гестаповски ауто. Проверио сам метеоролошке податке за тај дан и тај крај. Било је сунчано и повремено је било ветровито. Дувао је маестрал. Хтео сам да удахнем у себе тај страшни тренутак и отишао сам на то место, али виле више нема. У међувремену је срушена. Стазом оивиченом бадемовим и смоквиним стаблима попео сам се у неки маслињак и кроз грање и лишће дуго посматрао море. Маслинама је било време за бербу. Касније сам, на оближњој ливади, набрао неколико стручака лаванде.

Силазећи у насеље, срео сам старца. Назвао сам му добар дан. Онда он застаде и упита ме може ли да ми помогне, а ја сам без устезања прихватио његову понуду. Упустио сам се у разговор. Била је то случајност каквој се нисам надао. Старац је имао можда пуних осамдесет година, али био је крепак, мада се поштапао старинском бамбусовом палицом. Образи су му били упали, брада чекињава. Био је можда, ипак, неку годину млађи од осамдесет. Упитао сам га за „Испосницу”.

– Зар баш „Испосница”?

Опазио сам да у Прованси воле да понављају питања кад се некоме обратим.

– Да, вила у којој су у време рата била смештена деца.

Требало је бити стрпљив док опет не отвори уста и не проговори. И био сам стрпљив. Палицу је окачио преко руке, око зглавка. Машио се за џеп и из њега извадио плаву кутију. Из ње је извадио цигарету и преполовио је. Из кутије је извадио и кратку муштиклу у коју је утакнуо половче. Запали га и дуну дим.

– Како да не знам, али „Испоснице” више нема – и махну левом руком у страну, повуче још дим и прстима истисну цигарету из муштикле, па је пажљиво угаси стопалом. Тек онда настави:

– И ја сам био у њој. Имао сам седам година кад сам дошао у вилу, а родом сам из Белгије, из Лијежа.

Није ми много недостајало да зинем. Кућу нисам нашао, али ево човека из ње. Упињао сам се да ми на лицу буде нехајан израз, али мора бити да ми се на лицу читала неверица помешана са жељом да одмах добијем одговоре које још нико можда не зна.

– Ја сам из Србије. Памтите ли нешто од тог боравка – питао сам га. – Сећате се Шарлоте и Александра?

– Као да већ све знате – рече он, полагаано ређајући речи у својим устима. – То су они које су одвели, зар не? Ја нисам са мадам Отилијом пошао у Америку. Надао сам се да ће по мене доћи родитељи, али никад нису, и њих су одвели, више их никад нисам видео, иако сам стално веровао да ће доћи по мене. За ту Шарлоту и њеног мужа, сећам се да смо јели просени колач кад су се узели, а они су бринули о нама. Шарлота је стално нешто цртала у боји на папирима. Имао сам већ скоро десет година кад су их одвели. Било је то увече, сећам се. Вечерали смо. Хране није било много. А онда су одједном они устали од стола и изишли, и викнули су нам да бежимо, да се сакријемо, а ми деца смо се окупили на прозору и видели како њих двоје трче у башту и замичу међу дрвећем. За њима су појурила два човека у црном. Махали су пиштољима. Један је пуцао. Ми деца смо похрлили у скровиште за које смо знали да у њему треба да се сакријемо. Било је испод степеништа, иза малих окречених врата која су се отварала клизећи у страну...

На то ме погледа у очи да види да ли сам разумео, па рече енглески *a sliding door*, а ја сам климнуо главом, мада ми се у први мах причинило да је то неки мени непознат француски израз.

– ... и на њима је била окачена нека слика и причвршћен стоичић, и била су невидљива за сваког ко не зна. Тамо смо ћутали целу ноћ. Било нас је троје или четворо. Нисмо ни писнули целу ноћ. Ослушкивали смо кораке изнад нас, по каменим степеницама. А сутра више није било никога.

– Да ли је Шарлота била добра? Да ли је вас децу волела?

Силно сам желео да развеземо разговор. Старац је оћутао одговор. Палица му склизну с ручног зглавка на земљу. Гледао је кроз

мене, као да ни у шта није гледао. Као да је нагло уснуо отворених очију и стојећи.

– Шта је даље било с вама – питао сам, а онда сам се сагнуо по палицу, коју он узео из моје руке и лупну њоме по нози као да с ње отресе прашину.

Накашљао се. Мора да му се грло стегло и загрцнуо се. Покушавао је нешто да искашље. Најзад сам му ухватио поглед.

– Остао сам у Вилфраншу-на-Мору – рекао је тихо, кашључујући. – Био сам усвојен, али сам чекао. И до данас чекам. Овако сам. Докле ћу чекати, не знам. Чини ми се да нећу још дуго.

Ту је застао. Онда, као да се враћа у прошлост, додао је:

– Разуме се да сам касније схватио зашто нас нису нашли у вили. Нису нас ни тражили, нису тада хтели нас, децу, јер да су нас тражили, свакако би нас нашли. Оне које су хтели, нашли су и одвели их.

Поново је застао. Поново му је полекнула пљувачка и он се опет закашља. Чекао сам да још нешто каже. Коначно је изустио као да збацује терет који му је лежао на плећима:

– Лаку ноћ. – Онда је наставио путем, ни обазрео се није.

Сачекао сам тренутак, не знајући шта бих учинио, јер је он очигледно завршио наш разговор, остављајући да ми сва моја будућа питања чаме у мозгу као да сам их тамо жива сахранио. Био је већ десетак метара далеко од мене кад сам му довикнуо *Хвала и лаку ноћ*. Не мислим да је то што сам чуо од старца од некаквог огромног значаја, али на мене су његове речи деловале тако да сам осетио извесну језу. Упознао сам непосредног сведока, неког ко је лично познавао Лоту и својим очима је видео док слика и док шета вртом. Упознао сам дете које Лота мора да је барем једном помиловала по глави. То дете, сад већ старац, с којим сам био лице у лице, могло би бити последња још жива особа коју је Лота додирнула.

Лаванду сам држао на сточићу, поред књиге с репродукованим Лотиним животописом, у изнајмљеној соби у којој сам ноћио. Сушила се и ја сам од ње невешто исплео венчић. Још га имам. Држим га међу чистом постељином и понекад, у сну, осећам мирис измрвљених листова и цветова и чујем шум мора који је лаванда некако у себе упила.

Лота и Александар одвезени су с Ривијере у Дранси, у сабирни логор недалеко од Париза. Десетак дана потом, обоје су, у накрцаним вагонима, упућени у Аушвиц. Чим је тамо стигла, смождена, све време стојећи у возу, међу људима који су умирали на путу, 12. октобра, одмах су је, трудну већ четврти месец, утерали на „гуширање” у гасну комору која је радила даноноћно. Ни Александар

није дуго поживео. Тек још неколико недеља. Исцрпљен присилним, неиздрживим радом, умро је првог дана Нове године.

Кад сам пре двадесетак година покушавао да у берлинским полицијским архивима пронађем луткина писма, које Дора ипак није уништила него су јој конфискована приликом претреса стана, при чему мора да су гестаповци сматрали да их је писао загорели режимски непријатељ и да су та луткина писамца опасни списи, у Виландовој улици наишао сам на месингану плочу на кућном зиду, на којој је стајало да је у тој згради живела Шарлота Саломон. Радознао, тако сам и сазнао за њену невиђену аутобиографију, која ми је деловала као сликовити филмски сценарио. Отуда посвета на „Причи мога сина“ која говори о удесу испуштених филмских реквизита. Посвета је била путоказ за све неизречено. Затим, претпрошле јесени, док сам стојао на мосту преко једног од амстердамских канала, преко пута Рембрантове куће, и зурio у Шлајз Светог Антонија, док су у оближњем кафеу, смештеном у бившој караули из које се својевремено отварао, затварала и надгледала устава, прослављали нечије венчање, а мени је кроз главу пролетело да су ови градски канали налик пауковој мрежи и да сам се нехотице затекао баш у њеном средишту, месечарски сам се упутио даље, низ улицу, према скверу Ватерло, и после стотинак метара наишао на монументалне четири синагоге, ушао сам у прву. Рекао сам себи напросто *уђи*. На улазу је био истакнут плакат с великим исписаним словима *ДЕЛО У НАСТАНКУ* и још неки подаци које нисам ни прочитао, занесен репродукцијом некако ми познате девојачке главе из полупрофила. Девојци је коса зачешљана иза ушију. Окренула је поглед укосе и гледала равно у мене.

Ушао сам, и тако је почела ова прича иза „Приче мога сина“. У синагоги сам открио изложену аутобиографију Шарлоте Саломон, са све графитним скицама за планиране гвашеве. Ти листови су настали из живота, били су живот, али можда и позориште, распевано, разиграно, и на тим листовима још жива Лота, кад је већ другачије нема, угушена. Али, сад су те стотине и стотине листова и део мог живота, или моје приче, још у расутом, рецимо неиспричаном стању и која је стога такође прозирна попут оног листа у рукама насликане Шарлоте Кан, па иза те прозирне приче можда препознајемо шта би све могло из живота да буде испричано у њој, пошто је остављам на пола пута између приче и живота. Ако ћемо право, свака прича може бити живот и сваки живот прича.